

УДК 341.231

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.31>

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ
В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ:
ПРОПОРЦІЙНІСТЬ ТА ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ
ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ВИБУХОВОЇ ЗБРОЇ В НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ**

Бабарицький О.В.,

кандидат економічних наук,

заступник начальника інституту

з навчальної та наукової роботи – начальник навчального відділення,

полковник

Військово-юридичного інституту

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0002-1690-1837

Ігнатська А.І.,

кандидатка педагогічних наук,

викладачка кафедри поведінкових наук та військового лідерства

Військово-юридичного інституту

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0002-3446-4036

Брянкін А.С.,

курсант 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,

сержант

Військово-юридичного інституту

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0009-0002-3641-6975

Бабарицький О.В., Ігнатська А.І., Брянкін А.С. Міжнародно-правовий захист цивільного населення в умовах сьогодення: пропорційність та запобіжні заходи при застосуванні вибухової зброї у населених пунктах.

У статті розглядаються питання міжнародно-правового захисту цивільного населення під час збройних конфліктів, зокрема в умовах урбанізованих бойових дій, де застосування вибухової зброї внаслідок щільності населення та складності цивільної інфраструктури становить підвищений ризик надмірних втрат серед цивільних осіб. Автори статті аналізують основні принципи міжнародного гуманітарного права, зокрема принцип пропорційності, що визначає межі допустимої шкоди для цивільного населення та цивільних об'єктів у порівнянні з воєнною необхідністю. Наголошено на важливості запобіжних заходів, таких як оцінка ризиків непропорційної шкоди, що мають бути інтегровані в процес планування військових операцій.

Одним з головних аспектів, що наводиться, є проблема практичної імплементації міжнародних норм у реальних умовах збройних конфліктів, де, навіть при наявності чітких нормативно-правових стандартів, вони часто не виконуються через різноманітні практичні бар'єри. Зокрема, підкреслено важливість введення конкретних стандартів навчання міжнародному гуманітарному праву в рамках військової доктрини.

Автори наголошують на необхідності посилення взаємодії між міжнародним гуманітарним правом, міжнародним кримінальним правом і міжнародним правом прав людини. Це включає створення механізмів для розслідування порушень, зокрема воєнних злочинів і порушень прав людини. Міжнародне право прав людини забезпечує додаткові гарантії захисту цивільних осіб та передбачає відповідальність за порушення прав людини. Стаття також підкреслює важливість інтеграції міжнародних норм до національних правових систем і ефективної підготовки військових до застосування принципів пропорційності та запобіжних заходів під час бойових дій.

Висновки свідчать, що для ефективного захисту цивільного населення важливо не тільки наявність міжнародних норм, а й їх реальна імплементація в практичні військові процедури, що включають постійний контроль, навчання і перевірку виконання норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, зокрема в умовах урбанізованих конфліктів.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, міжнародне право прав людини, міжнародне кримінальне право, захист цивільного населення, пропорційність, запобіжні заходи, вибухова зброя, урбанізовані збройні конфлікти, бойові дії.

Babaritsky O.V., Ignatieva A.I., Briankin A.S. International legal protection of civilians in today's world: proportionality and precautionary measures in the use of explosive weapons in populated areas.

The article examines issues of international legal protection of civilians during armed conflicts, particularly in urban combat situations, where the use of explosive weapons poses an increased risk of excessive civilian casualties due to population density and the complexity of civilian infrastructure. The authors analyze the basic principles of international humanitarian law, in particular the principle of proportionality, which defines the limits of permissible damage to the civilian population and civilian objects in comparison with military necessity. The importance of preventive measures, such as assessing the risks of disproportionate damage, which should be integrated into the planning of military operations, is emphasized.

One of the main aspects raised is the problem of practical implementation of international norms in real conditions of armed conflict, where, even in the presence of clear regulatory and legal standards, they are often not enforced due to various practical barriers. In particular, the importance of introducing specific standards for training in international humanitarian law within the framework of military doctrine is emphasized.

The authors emphasize the need to strengthen cooperation between international humanitarian law, international criminal law, and international human rights law. This includes establishing mechanisms for investigating violations, particularly war crimes and human rights violations. International human rights law provides additional guarantees for the protection of civilians and provides for accountability for human rights violations. The article also highlights the importance of integrating international norms into national legal systems and effectively training military personnel to apply the principles of proportionality and precautionary measures during combat operations.

The conclusions show that for the effective protection of civilians, it is important not only to have international norms, but also to implement them in practical military procedures, including constant monitoring, training, and verification of compliance with international humanitarian law and international human rights law, particularly in urban conflicts.

Key words: international humanitarian law, international human rights law, international criminal law, protection of civilians, proportionality, precautionary measures, explosive weapons, urbanized armed conflicts, combat operations.

Постановка проблеми. Міжнародно-правові режими захисту цивільного населення в сучасних збройних конфліктах формально спираються на розвинену систему норм міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), міжнародного права прав людини (далі – МППЛ) та міжнародного кримінального права (далі – МКП), однак їх фактична ефективність дедалі частіше визначається не стільки наявністю правил як таких, скільки якістю їх імплементації у процесі планування та ведення бойових дій. Центральною проблематикою сучасного етапу, яка найбільш виразно демонструє розрив між нормативним приписом і реальною практикою, є системне завдання шкоди цивільним під час бойових дій у населених пунктах із застосуванням вибухової зброї. У таких умовах навіть тоді, коли сторона, що атакує, формально обґрунтовує «законність» окремих ударів через категорії пропорційності та вжиття запобіжних заходів, кумулятивний ефект повторюваних уражень, а також руйнування й функціональна деградація об'єктів критичної інфраструктури продукують тривалі гуманітарні наслідки, що виходять за межі короткострокового тактичного результату.

У звіті Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) про захист цивільних у збройних конфліктах підкреслено, що у 2024 році тривалі збройні конфлікти супроводжувалися як «очевидними порушеннями», так і надто поблажливими тлумаченнями МГП, що в сукупності зумовлювало неприйнятно високий людський тягар для цивільного населення, включно з жінками та дітьми. У цій доповіді зафіксовано, що в 14 збройних конфліктах у 2024 році було зареєстровано понад 36 000 смертей цивільних осіб, а втрати були більш помітними серед урбанізованих районів, де застосовувалися важкі вибухові озброєння [1, с. 1-2]. Окремий фокус на міському вимірі конфлікту підтверджується й профільним глобальним моніторингом вибухового насильства: за даними «Дії щодо збройного насильства» (*Action on Armed Violence*), у 2024 році було зафіксовано 67 026 загиблих і поранених унаслідок застосування вибухової зброї у світі, з яких 59 524 – цивільні (89%), причому коли вибухова зброя застосовувалася в населених пунктах, цивільні становили 95% усіх загиблих та поранених, а 97% глобальних цивільних втрат від вибухового насильства припали саме на населені пункти [2, с. 1].

Стійка диспропорція між нормативною архітектурою захисту цивільних та повторюваними патернами шкоди в містах становить базову проблематику, що обґрунтовує необхідність практичної «операціоналізації» правових режимів.

Метою дослідження є комплексне обґрунтування того, що ключовим вузлом ефективності міжнародно-правових режимів захисту цивільного населення в умовах сьогодення є практична реалізація принципів пропорційності та запобіжних заходів під час застосування сили в населених пунктах, і що мінімізація цивільної шкоди в урбанізованих збройних конфліктах потребує поєднання договірних та звичаєвих норм МГП [3], інститутів міжнародної кримінальної юрисдикції разом з відповідальністю за воєнні злочини, а також національних механізмів імплементації у формі воєнної доктрини й підзаконного регулювання, процедур планування та фіксації цивільної шкоди з забезпеченням підзвітності.

Стан опрацювання проблематики в науковому просторі. У сучасній доктрині захист цивільного населення в збройних конфліктах значною мірою аналізується крізь призму пропорційності, запобіжних заходів та механізмів практичної імплементації цих вимог у командні й навчальні процедури. Так, Е.-К. Гіллард (*E.-C. Gillard*) доводить, що пропорційність є насамперед стандартом командного судження, який залежить від контексту, якості інформації та добросовісності прогнозу побічної шкоди, а не від «арифметичного» зіставлення втрат і переваги [4]. Міжнародний комітет Червоного Хреста (далі – МКЧХ), узагальнюючи підходи до принципу пропорційності, підкреслює його нерозривний зв'язок із запобіжними заходами, зокрема обов'язком «зробити все здійсненне» для оцінки ризику непропорційності та скасувати або призупинити атаку, якщо її непропорційність стає очевидною [5]. У площині забезпечення дотримання МГП через підготовку та комплаєнс Е.С. Бейтс (*E. S. Bates*) доходить висновку, що «простого» навчання правових норм недостатньо для зміни поведінки, а ефективність можливе забезпечити лише через інтеграцію МГП у доктрину, підготовку щодо озброєння та командні процедури [6]. Суміжну позицію розвивають Г. Ясутіс (*G. Jasutis*) та Р. Мікова (*R. Mikova*), які трактують навчання МГП як системний процес, пов'язаний із дисципліною, контролем і оцінюванням засвоєння, а не як одиночне інформування [7]. Українські автори М.В. Грушко, В.В. Музика, Т.С. Федорова та В.В. Владишевська акцентують, що реальний захист цивільних залежить від ефективної імплементації міжнародних стандартів у національному правопорядку та практиці державних органів [8].

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правові режими захисту цивільного населення у науковій і практичній площині окреслюються через базовий масив МГП, сформований Женевськими конвенціями 1949 року, зокрема Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року [9] та Додатковими протоколами I та II від 8 червня 1977 року [10; 11], а також через звичаєві правила ведення бойових дій [3]. Його регулятивний потенціал доповнюється комплементарною дією МППЛ, а гарантійно-превентивний вимір забезпечується механізмами МКП, які утворюють контур відповідальності за найтяжчі правопорушення. Однак у сучасних конфліктах саме урбанізований характер боїв і широке застосування вибухової зброї перетворюють пропорційність та запобіжні заходи на ключовий «механізм» практичного захисту цивільних, бо принцип розрізнення сам по собі не усуває ризиків невибіркових або надмірно шкідливих наслідків у щільно заселеному середовищі.

У роботі Ж.-М. Хенкертс (*J.-M. Henckaerts*) та Л. Досвальд-Бек (*L. Doswald-Beck*) підкреслюється, що нормативний зміст пропорційності у МГП, полягає в забороні атак, від яких очікуються випадкові втрати серед цивільних або шкода цивільним об'єктам, що були б надмірними щодо конкретної і безпосередньої воєнної переваги. Ця формула кодифікована, зокрема, у Протоколі I [10] та водночас визнається звичаєвим правом. Звичаєве правило про пропорційність сформульоване як заборона «запуску атаки», від якої можна очікувати надмірної побічної шкоди, причому звичаєве правило про запобіжні заходи в атаці доповнює це зобов'язанням постійної обачності та комплексом процедурних вимог до вибору засобів і методів ведення війни [3; 12, с. 46]. У сучасних оглядах МКЧХ додатково підкреслюється, що пропорційність «підсилюється» запобіжними заходами, включно з обов'язком зробити все здійсненне для оцінки ризику непропорційності та скасувати/призупинити атаку при виявленні такого ризику [5, с. 1].

Для аналітичного розкриття цієї вимоги у доктрині застосовують підхід, що ґрунтується на зіставленні передбачуваної побічної шкоди для цивільного населення та цивільних об'єктів із очікуваною конкретною та безпосередньою воєнною перевагою. При цьому критерій має не характер математичного співвідношення, а форму правової заборони заподіяння шкоди, яка була б «надмірною» щодо такої воєнної переваги. Цей підхід не передбачає встановлення будь-якого числового порога, оскільки МГП його не визначає, однак він упорядковує командне судження, вимагаючи чітко окреслити зміст «конкретної та безпосередньої воєнної переваги» і зафіксувати, які саме передбачувані наслідки для цивільного населення та цивільних об'єктів віднесено до побічної шкоди. Показовою є позиція МКЧХ, яка підкреслює, що політичні, психологічні, фінансові або інші вигоди не можуть включатися до категорії воєнної переваги [5, с. 2].

Сьогоденна проблема полягає в тому, що в урбанізованих боях навіть добросовісні (з погляду сторони, що атакує) оцінки можуть системно недооцінювати сукупні та побічні наслідки для цивіль-

них через щільність населення, взаємозалежність критичної інфраструктури та обмеженість розвідданих. У зв'язку з цим у документах МКЧХ підкреслюється стандарт «розумного командира», який має діяти добросовісно та на підставі інформації з усіх джерел, що розумно доступні. Звертається увага, що в технологічно складних сферах, зокрема у кіберпросторі, правомірне ухвалення рішень потребує залучення належної технічної експертизи. Хоча ця теза сформульована на матеріалах кібероперацій, її методологічний зміст є релевантним і для урбанізованих кінетичних ударів, оскільки достовірність оцінки пропорційності визначається тим, чи охоплює прогноз не лише безпосередні, а й опосередковані, «ревербераційні» наслідки для цивільного середовища [5, с. 2]. Недооцінка таких непрямих ефектів, зокрема порушення енергопостачання, водозабезпечення або критичних ланцюгів медичної логістики, здатна трансформувати одиничний епізод застосування сили у сукупність взаємопов'язаних проявів цивільної шкоди, що стають очевидними лише після їх фактичного настання.

Наведені у звітах ООН та профільному моніторингу дані підтверджують, що застосування вибухової зброї в населених пунктах корелює з переважною часткою цивільних серед загиблих і поранених, що об'єктивно підвищує вимоги до запобіжних заходів та якості оцінки пропорційності в урбанізованих операціях [1, с. 1-2; 2, с. 1]. Це не просто статистичне тло: воно демонструє, що нині традиційні інструменти комплаєнсу без цілеспрямованих заходів з мінімізації цивільної шкоди в умовах міських бойових дій не забезпечують належного результату, а отже, потребують «надбудови» у вигляді конкретних процедур, навчання та підзвітності. Як зазначають Г. Ясутіс та Р. Мікова, навчання МГП має бути системним процесом, яке включає дисципліну, контроль та оцінку засвоєння, а не лише одиничне інформування військових осіб про правові норми, що є основою для ефективного застосування відповідних норм в умовах сучасних бойових дій [7, с. 7-8].

У науковому вимірі пропорційність давно описується як правило, що потребує практичного судження і не зводиться до арифметики. Показово, що Е.-К. Гіллард у фаховому аналізі підкреслює: пропорційність не означає «симетрії» шкоди та переваги, а спрямована на запобігання надмірності, причому визначальними є саме контекст, інформаційна база та добросовісність оцінки [4, с. 3-4]. Проте в урбанізованих боях контекст робить оцінку особливо «крихкою»: невизначеність щодо присутності цивільних, змішування цивільних і військових об'єктів, використання цивільної інфраструктури у військових цілях та обмежені можливості евакуації зменшують фактичний «запас безпеки» будь-якого рішення про застосування сили. Через це реальні шляхи вирішення проблеми лежать не в зміні самого правила пропорційності, а у створенні таких практик планування і ведення бойових дій, які роблять застосування пропорційності та запобіжних заходів відтворюваними, перевірюваними і, наскільки це можливо, стійким до інформаційних прогалин.

З цієї логіки природно випливає потреба у «презумпції обережності» щодо засобів ведення бойових дій, які за своїми властивостями мають підвищений ризик широкої, складно прогнозованої побічної шкоди у щільно заселеному середовищі. Тому у документах ООН прямо міститься відсилання державам приєднуватися до Політичної декларації «Про посилення захисту цивільного населення від гуманітарних наслідків застосування вибухової зброї в населених районах» від 2022 року, у якій окреслюється можливість використання інструментів міжнародної співпраці у сфері озброєнь як важеля дотримання таких підходів, зокрема через ув'язування експорту або передачі озброєнь із виконанням положень самої Декларації та з дотриманням МГП і МППЛ [13, с. 3; 1, с. 3]. У нормативно-управлінській логіці це формує зовнішній стимул комплаєнсу: вимоги мінімізації цивільної шкоди набувають додаткового практичного значення не лише як юридичний обов'язок, а й як критерій допуску до військово-технічної взаємодії, що потенційно підсилює фактичну виконаність режиму.

Однак навіть найкраща політика уникнення не буде ефективною без процедурної інтеграції запобіжних заходів у ланцюг командування та саму архітектуру планування операцій. Е.С. Бейтс підкреслює, що одне лише декларативне навчання не є достатнім для зміни поведінки, оскільки МКЧХ визнає, що «навчання правових норм» саме по собі не гарантує зміну поведінки. У цьому контексті особливу важливість набуває командирська відповідальність: командир повинен забезпечити перевірку знань підлеглих, постійний правовий контроль за вибором цілей, запобіжними заходами та супровідною логістикою, визнаючи, що міжнародне гуманітарне право повинно дотримуватися на всіх етапах операції, а не лише на етапі вибору цілі [6, с. 809-810].

М.В. Глушко та співавтори у навчально-методичних матеріалах підкреслюють, що навіть за наявності розвиненої нормативно-правової бази дотримання й гарантування встановлених стандартів на практиці залишаються проблемними, а тому як національні уряди, так і міжнародні інституції мають концентрувати зусилля саме на ефективній імplementації чинних стандартів захисту прав людини під час збройних конфліктів. У цій самій площині Інструкція про порядок виконання норм МГП у Збройних Силах України затв. наказом Міноборони № 164 від 23 березня 2017 року

(зі змін. й допов.), виконує насамперед рамково-нормативну функцію «внутрішнього закріплення» міжнародних зобов'язань у системі військової служби [14]. Таке нормативне закріплення не є операційним механізмом зменшення цивільної шкоди: воно створює юридичну опору для подальшої деталізації практик у вигляді процедур планування і контролю, розподілу відповідальності та робочих алгоритмів ухвалення рішень, без яких вимоги пропорційності й запобіжних заходів ризикують залишатися декларативними. Звідси логічно випливає ключовий висновок, який узгоджується з загальним методичним підходом вітчизняних джерел: приведення національного регулювання у відповідність до міжнародних зобов'язань є необхідним, але реальний захист цивільних забезпечується лише тоді, коли «правова база» перетворюється на відтворювану практику застосування – через навчання, процедури та дієвий контроль виконання [8, с. 5].

Коли ж норми вбудовані у підготовку, природним продовженням стає питання прозорості та підзвітності, оскільки без розслідувань інцидентів, аналізу помилок та практичних наслідків неможливо ані вдосконалювати командні процедури, ані доводити, що режим реально працює. У доповіді Генерального секретаря ООН акцентується, що поряд із посиленням дотримання МГП та МППЛ необхідні практичні заходи з розслідування порушень та забезпечення відповідальності [15, с. 1-2]. Це безпосередньо стикується з МКП, оскільки Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року встановлює кримінальну відповідальність за воєнні злочини, включно з навмисним спрямуванням нападів проти цивільних і суміжними формами незаконного ведення бойових дій, здатними охоплювати грубі порушення принципів розрізнення та пропорційності [16]. У режимному вимірі це має не лише каральний, а й превентивний ефект: реалістичний ризик розслідування та персональної відповідальності стимулює більш ретельне документування розвіданих та запобіжних заходів, що підвищує якість ухвалення командирських рішень.

Висновки. У межах статті було розглянуто важливість принципу пропорційності та запобіжних заходів у забезпеченні захисту цивільного населення під час урбанізованих збройних конфліктів. Було визначено, що на практиці існують серйозні проблеми з ефективною імплементацією міжнародних стандартів, навіть за наявності розвинутої нормативно-правової бази. Зокрема, підкреслено важливість запобіжних заходів, які повинні бути чітко закріплені у вигляді конкретних процедур, стандартів і механізмів, здатних забезпечити реальне дотримання вимог у процесі ведення бою.

Загальна концепція МГП та національних механізмів повинна зосереджуватись на переведенні абстрактних норм у дієві практики, що передбачають постійний контроль за ухваленням рішень, навчанням та іншими конкретними діями для запобігання непропорційним втратам серед цивільних. Це означає, що держави повинні створювати інституційні та процедурні механізми, які б забезпечили виконання міжнародних зобов'язань не лише на теоретичному, а й на практичному рівні. Нормативна основа, що закріплена в міжнародних договорах та національних актах, повинна служити основою для розробки конкретних службових стандартів, розподілу відповідальності, процедур планування та контролю, що дозволить перетворити вимоги МГП на реальні дії, що обмежують шкоду для цивільних осіб.

Особливу увагу слід звернути на імплементацію стандартів, закріплених в міжнародних документах, таких як МППЛ та механізмів, що передбачають залучення МКП для розслідування порушень. Принципи МППЛ та МКП мають забезпечувати належну відповідальність за порушення, гарантуючи покарання винних, а також запобігання подібним порушенням у майбутньому. Упровадження цих механізмів в рамках МГП дозволить підвищити ефективність захисту цивільного населення під час збройних конфліктів. Таким чином, система міжнародної кримінальної юрисдикції та національні механізми імплементації повинні взаємодіяти, щоб забезпечити ефективне дотримання прав цивільних осіб та забезпечити їхній захист від наслідків збройних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Protection of civilians in armed conflict : Report of the Secretary-General (S/2025/271) / *United Nations Security Council*. 15 May 2025. 15 p. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n25/095/59/pdf/n2509559.pdf> (дата звернення: 12.01.2026).
2. Explosive Violence Monitor 2024 : report / *Action on Armed Violence*. 2025. 57 p. URL: <https://aoav.org.uk/wp-content/uploads/2025/05/Explosive-Violence-Monitor-2024-3.pdf> (дата звернення: 12.01.2026).
3. Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми / пер. з англ. А. Льовін, О. Поєдинок, Л. Сивко; наук. ред. М. Гнатівський. *Український часопис міжнародного права*. № 2, 2006. С. 7-16. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/uk-irrc_857_henckaerts.pdf (дата звернення: 12.01.2026).
4. Proportionality in the Conduct of Hostilities: The Incidental Harm Side of the Assessment / E.-C. Gillard. London: Chatham House, 2018. 53 с. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/>

- default/files/publications/research/2018-12-10-proportionality-conduct-hostilities-incidentalm-harm-gillard-final.pdf (дата звернення: 12.01.2026).
5. The principle of proportionality // *International Committee of the Red Cross*. 2022. С. 1-3. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/wysiwyg/war-and-law/04_proportionality-0.pdf (дата звернення: 12.01.2026).
 6. Bates E. S. Towards effective military training in international humanitarian law. *International Review of the Red Cross*. Vol. 96 (895/896), 2014. С. 795-816. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1816383115000557> (дата звернення: 12.01.2026).
 7. Jasutis G., Mikova R. Parameters of Effective Military Training in International Humanitarian Law. Geneva: DCAF, 2023. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/PolicyPaperIHL_Training_EN.pdf (дата звернення: 12.01.2026).
 8. Грушко М.В., Музика В.В., Федорова Т.С., Владишевська В.В. Міжнародне гуманітарне право: навчально-методичний посібник / за ред. О.В. Бігняка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 136 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi74/0055192.pdf> (дата звернення: 12.01.2026).
 9. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (Конвенція IV): Конвенція; ООН від 12.08.1949 // *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 12.01.2026).
 10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року: Протокол; ООН від 08.06.1977 // *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 12.01.2026).
 11. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року: Протокол; ООН від 08.06.1977 // *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 12.01.2026).
 12. Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L. Customary International Humanitarian Law. Vol. I: Rules. – Geneva; Cambridge: ICRC; Cambridge University Press, 2005. 689 с. URL: <https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/customary-international-humanitarian-law-i-icrc-eng.pdf> (дата звернення: 12.01.2026).
 13. Political declaration on strengthening the protection of civilians from the humanitarian consequences arising from the use of explosive weapons in populated areas. 2022. 4 p. URL: https://cms.ewipa.org/uploads/political_declaration_on_ewipa_en_175fb28c49.pdf (дата звернення: 12.01.2026).
 14. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164 (зареєстр. в М-ві юстиції України 09.06.2017 за № 704/30572) // *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17> (дата звернення: 12.01.2026).
 15. Protection of civilians in armed conflict : Report of the Secretary-General (S/2024/385). *United Nations Security Council*. 14 May 2024. 16 p. URL: <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/N2411029.pdf> (дата звернення: 12.01.2026).
 16. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Статут; Міжнародні суди від 17.07.1998 // *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 12.01.2026).
 17. Resolution 1894 (2009): S/RES/1894 (2009) / *United Nations Security Council*. 11 November 2009. URL: <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/POC%20SRES1894.pdf> (дата звернення: 12.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації: 2.02.2026